

Зміст

Аpropos Тіто	9
КУМРОВЕЦЬ, 7 травня 1892 року	
Селянський син	13
Дитинство у Загор'ї	13
Син своєї матері	16
Життєві шанси, яких його позбавили.....	20
Роздуми про політику.....	22
ПЕТРОГРАД, 23 лютого 1917 року	
Більшовик.....	26
Від Світової війни до Червоного Жовтня.....	26
Рим світової революції.....	32
Початок політичної діяльності	40
ЗАГРЕБ, 7 листопада 1928 року	
Революціонер.....	45
Процес «бомбістів»	45
Голова Загребської місцевої групи	48
В'язниця – школа революціонера.....	54
Покоління Революції.....	61
МОСКВА, 25 липня 1935 року	
Партійний функціонер Комінтерну.....	68
Зачарованість Москвою	68
У «Генеральному штабі світової революції»	71
У готелі «Люкс»	74
Під час таємної місії.....	78
«Старий»	82
Ганні Кеніг (Люсі Бауер) – одна німецька доля	85
По лезу ножа	88
Нарешті – Генеральний секретар.....	92
ЗАГРЕБ, 10 квітня 1941 року	
Партизанський вождь	97
Кара Гітлера.....	97
Народне повстання за визволення.....	101
Суперник	108
Падіння та новий злет.....	112
У лісі	118
«Братерство і єдність»	121

БИХАЧ, 26–27 листопада 1942 року

Засновник держави	126
«Держава Тіто»	126
«Доленосна година революції» на Неретві	129
«Старий» дістає поранення	131
«Цей легендарний Тіто»	137
На шляху до міжнародного визнання	142
Операція «Хід конем»	145
Дилема Черчилля	147

БЕЛГРАД, 20 жовтня 1944 року

Сталінський автократ	154
Прихід до влади	154
«Меч революції»	158
«Щоб жодного шваба не залишилося»	163
«Я несу відповідальність, я й вирішую!»	166
Відбудова і примирення	175
Сумління архієпископа	178

МОСКВА, 28 червня 1948 року

Відщепенець	185
Найвідданіший союзник Москви	185
Анафема Сталіна	189
Міцно зімкнені лави	195
«Клинова стратегія» Трумена	198
Тітоленд	202
Голі Оток	207

ЗАГРЕБ, 2–7 листопада 1952 року

Комуніст-реформатор	211
Винахід робітничого самоуправління	211
Випущений з пляшки джин непокори: справа Джиласа	218
Я, Йованка	224
«Кока-кола»-соціалізм	228
Харизма Тіто	235

ДЕЛІ, грудень 1954 року

«Громадянин світу»	241
Людина, що мандрує світом	241
Сталін помер – хай живе Югославія!	246
Операція «Діамант»	251
Поводир руху неприєднання	256
«Велетень на світовій арені»	262
Хазяїн	266

БРІОНІ, 1 липня 1966 року

Суддя і арбітр	270
Турботи Тіто.....	270
Падіння Александара Ранковіча.....	275
Повстання інтелігенції	278
Вердикт Караджорджева.....	281
Відхід сербських «лібералів»	284
«Нейтралізація» еміграції.....	286
Більше братерства, менше єдності.....	289

БОНН, ДЮССЕЛЬДОРФ І ГАМБУРГ, 24–27 червня 1974 року

Досвідчений і шанований державний діяч.....	294
Нарешті – примирення.....	294
Необхідна розрядка – але глобальна, будь ласка!.....	299
Тож тепер швидко врятувати світ.....	303
Початок кінця	306
Повернення до Сутьєски	309

ЛЮБЛЯНА, 4 травня 1980 року

«Після Тіто: Тіто!»	313
«Кінець епохи».....	313
Після Тіто вже не буде нового Тіто.....	315
Падіння з п'єдесталу.....	317
Тітостальгія	320

Подяки.....	323
Примітки.....	324
Першоджерела і література.....	337
Скорочення та аббревіатури.....	346
Джерела ілюстрацій	348
Показчик імен і географічних назв.....	349
Про авторку.....	359

Аpropos Тіто

«Своєї власної особистої біографії у революціонерів немає», – саме таку заяву зробив Йосип Броз Тіто, коли у 1945 році брав до своїх рук владу в Югославії. Єдиною справою, перед якою легендарний партизанський маршал, що впродовж тривалого часу був президентом країни і популярним лідером руху неприєднання, мав почуття поваги та певних зобов'язань, була винятково революція. Та й узагалі говорити на тему приватних аспектів власного життя він не любив ніколи, навіть сягнувши похилого віку. Для свого найближчого оточення він навіть після своєї смерті ще довго залишався загадкою.

Тіто – одна з найцікавіших і найвидатніших постатей новітньої історії, що мала неабиякий вплив на світ довкола себе і певною мірою змінила його. Він – типове створіння епохи крайнощів, які пізнавав на особистому досвіді, віносив на власних плечах і навіть спромігся докластися до формування цієї епохи. Інфікований вірусом більшовизму, він розпочав свою політичну кар'єру як революціонер і партійний функціонер. А відтоді як він у кривавій бійні Другої світової війни виростає до рівня партизанського лідера, його незмінно огортає сяйво незвичайності та небуденності. У цій багатонаціональній країні ніхто, крім нього, не зміг набратися мужності та відваги, щоб так безбоязно протистояти вермахту, який у військовому відношенні був у багато разів сильнішим. Тільки югослави змогли здихатися іноземної окупації майже повністю власними силами. Згодом цю партизанську епоху Тіто вважав найважливішим етапом свого життя, бо саме тоді він особисто зміг досягти та зробити найбільше. Той успішний військовий спротив сформував легітимну основу його багаторічного панування.

Протягом усього життя Тіто був і залишався переконаним прихильником комунізму. Ще під час війни, перш ніж розірвати відносини зі Сталінім і створити незалежну від Східного блоку соціалістичну систему, він диктаторськими засобами домігся одноосібного панування за радянським зразком. Сповідуючи власний стиль управління державою, що був цілком зорієнтований на його особу, Тіто спромігся протистояти тискові як зі Сходу, так і з Заходу. Саме під його керівництвом рух неприєднання піднявся до рівня самостійного чинника світової політики. А на завершення тривалого життя Тіто його репутація та авторитет стояли мало не над усіма розбіжностями ідеологічних таборів у країні.

Біографія Тіто поєднує у собі чимало аспектів югославської історії. Це і засноване 1918 року Королівство південних слов'ян, яке було сповненим проблем і внутрішніх суперечностей політичним утворенням, отож розгромити його 1941 року не потребувало від фашистського вермахту жодних суттєвих зусиль. Лише партизани-комуністи стали на захист багатонаціональної держави від окупантів та їхніх ультранационалістичних поплічників. Цілком імовірно, що без Тіто Югославії після Другої світової війни взагалі б не було. У вирі жахливої війни всіх проти всіх, він, аби знову помирити між собою народи, робив ставку на «братерство і єдність». І йому вдавалося так чи так позбуватися ненависті та цькування — частково шляхом переконань, частково шляхом репресій. Упродовж 35 років Тіто залишався неодмінним модератором більш-менш успішного співіснування югославських народів. Яким чином і чому саме йому це вдавалося? Ось одне із тих важливих запитань, дати відповідь на які й має на меті ця біографічна книжка.

Уже за свого життя Тіто стає міфом і пам'ятником. Режим, власне він сам і його прихильники, випускали у світ багатотисячними накладками книжки, статті, фільми й радіопередачі, що публічно й відкрито сформували у суспільстві його образ. Жодному державному діячеві ця пропаганда не давала сяяти у настільки широкому спектрі ролей і досягнень, як йому. Тіто виступав і хоробрим героєм руху опору, і мудрим батьком югославської нації, і відкритим усьому світові посланцем миру. Його блискучий імідж задовольняв приховане пристрасне бажання багатьох мати такого собі комуністичного ерзац-короля, так само як і жагу публіки до подробиць з таблоїдів. Водночас Тіто уособлював неймовірну історію кар'єрного злету. Селянський син спромігся стати поважним державним діячем, зробив фантастичну кар'єру — югославська версія втілення американської мрії мийника посуду, що став мільйонером.

Коли Тіто 1980 року вже у похилому віці відійшов у вічність, почалися спроби переглянути космічний масштаб його політичної постаті. Сплила інформація про упушення, заплутані справи та відверто злочинні дії, як-от знищення військового противника у Бляйбурзі в австрійській Каринтії, примусове вигнання етнічних німців — так званих фольксдойче, і довжелезний перелік злодіянь таємної поліції. Тож за одну мить Йосип Броз перетворюється на антигероя, він постає диктатором-убивцею, гонористим марнославцем без роду й племені та ловеласом, що страждає нарцисизмом. І тепер багато кому вдається звести чимало старих рахунків часів останньої світової війни. Бо й до сьогодні Тіто залишається особою, що спричиняє розкол у політичних таборах. «Скажи мені, як ти ставишся до Тіто, і я скажу тобі, хто ти є!» — все ще досить часто можна почути на теренах, де колись була Югославія.

А Югославія Тіто пережила свого творця на якихось жалюгідних десять років. Стовпи справи всього його життя – соціалізм, рух неприєднання і, власне, сама Югославія – у 1990-ті роки поринули у процес руйнації. Більше ніде у комуністичному світі висота падіння не була такою великою, як там, де разом із політичним режимом у небуття пішла відразу ціла країна, а з нею й усі правила цивілізованого співіснування. Югославія стала втіленням і найбільшим проявом нічим не обмеженого насильства, якого у Європі після Другої світової війни ще не бачили. І це означає, що на справу життя Тіто падає тінь гіркої невдачі. Питання щодо відповідальності та упущень зберігає свою актуальність і до сьогодні. Бо й три десятиріччя поготів сформувати на руїнах цієї багатонаціональної країни стабільний політичний порядок так і не вдалося.

Тож ким був той хорватський комуніст із непроникними блакитно-сірими очима, який чинив спротив спершу режимові короля Александра I Карагеоргієвіча, потім гітлерівському вермахту, а зрештою і радянському диктаторові Сталіну? Як із селянського сина виріс і сформувався безкомпромісний революціонер, який заради свого світогляду знову й знову ризикував власним життям і йшов на те, щоб за це гинули також тисячі інших людей? Що надавало йому сил і впевненості після чергової сповненої ненависті братовбивчої війни знову братися за примирення між собою народів Югославії? Чому багато хто з лівих політиків на Заході вбачали у ньому зразок для себе, а також що, власне, сформувало з нього визнаного в усьому світі посланця миру? І не в останню чергу: чому так багато людей і десятки років після його смерті демонструють і висловлюють йому свою безмежну повагу і щире захоплення?

Мета книжки – позбавити історичну постать Тіто суб'єктивних сторонніх нашарувань і викласти інформацію з урахуванням тогочасних умов та обставин. У центрі уваги перебуватимуть не тільки форми, функції та етапи його панування, а і людина й особистість. Особливу увагу приділено тогочасному міжнародному контексту та взаємозв'язкові між зовнішньою і внутрішньою політикою, що було однією з рушійних сил югославської системи. Важливим також є детальніший розгляд відносин Тіто з Німеччиною, про що у попередніх дослідженнях згадувалося побіжно. Варті уваги досі невідомі обставини його шлюбу з німецькою комуністкою та роль, яку він відігравав у Новій східній політиці Віллі Брандта. Можна зауважити, що Югославія функціонувала як диктатура у вузькому значенні слова, тобто як тоталітарне правління, засноване на насильстві, лише на етапі безпосереднього приходу комуністів до влади та в роки їхнього становлення. Після розриву зі Сталіним постала автократична система власного порядку, яка породжувала нові зміни і навіть обмежений плюралізм.

Кожна біографія містить чимало прихованих пасток. А сама роз-

повідь потребує поставити головного героя у центр подій, що не завжди вдається. Легко створити ілюзію, що життя його прямувало – без усяких відхилень – безпосередньо до мети, тоді як насправді воно виписувало чимало кіл, поворотів і віражів. Прагнення зрозуміти історичну постать у контексті її існування й учинків може підштовхнути до того, щоб стати співучасником. У рамках культу особи накопичені гори мемуарів і біографічних матеріалів, присвячених Тіто, тож їхній перегляд, безсумнівно, вимагав особливо критичного підходу. Значна частина вторинної літератури, що виходить за межі цієї тематики, також не є політично нейтральною, а публіцистика переповнена теоріями змов. Через це вкрай необхідним було звернутися до першоджерел. Їх, зокрема, вдалося відшукати в архіві президента країни у Белграді, Комінтерну в Москві, у зовнішньополітичних відомствах у Бонні, Лондоні та Вашингтоні, а також у великому зібранні біографа Тіто Владіміра Дедьєра у Люблянці.

То чи можна вести мову про «Тіто» сьогодні? Давнє бойове ім'я і товарний, так би мовити, знак лунають в когось у вухах апологетично, унаслідок чого в літературі все ще іноді може йтися про «Йосипа Броза» або ж, у разі негативно критичної точки зору, про «Броза». Цілком правильною версією було б, звісно, говорити про «Йосипа Броз Тіто», однак у всіх історичних джерелах найчастіше з'являється саме вищезгадана скорочена форма. А оскільки вона й у розмовному вжитку використовується найчастіше, то цілком прийнятним і простим було б використовувати її тут і надалі.

Отже, Тіто, як стане зрозуміло далі, був політиком власного, так би мовити, калібру. Він був провидцем і прагматиком, стратегом і практиком, тим, хто завдяки надзвичайним здібностям і за цілком особливих історичних умов зробив приголомшливу кар'єру, що майже не має аналогів у світі. Передовсім, однак, він був людиною, здатною і на добрі, і на злі вчинки.